

رویکرد سامان‌مند کمی در شناسایی کتاب‌های برتر روش

پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی

دکتر مهدی ناظمی*

دکتر حامد زندی**

چکیده

با توجه به کاستی‌های رویکردهای سنتی در جست‌وجوی منابع پژوهش، از جمله روشن نبودن سنجه‌های کیفیت و نیاز به مستندسازی پژوهش‌های حساس به معتبرترین آثار علمی، در سال‌های اخیر اهمیت اتخاذ رویکردی قابل دفاع افزایش یافته است. در این نوشتار با اتخاذ رویکردی سامان‌مند و کمی، پرارجاع‌ترین منابع روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی و علوم اجتماعی شناسایی می‌شود. در ابتدا با به کارگیری پرکاربردترین واژه‌های کلیدی مرتبط با موضوع روش‌شناسی پژوهش، با استفاده از نرم‌افزار پابلیش اورپریش (نگارش ۱.۱۴.۴)، جست‌وجوی اینترنتی در پایگاه گوگل اسکالر و مایکروسافت آکادمیک انجام شد که حاصل آن فهرستی افزون بر ۱۳۱ هزار منبع علمی بود. پس از حذف داده‌های همانند و داده‌های نامرتب و مرتب‌سازی داده‌ها بر اساس شمار ارجاع در سال، فهرستی از پرارجاع‌ترین کتاب‌های نوین روش پژوهش تهیه و نتایج با یافته‌های رویکرد سنتی و سامان‌مند کیفی در شناسایی کتب برتر تطبیق داده شد. یافته‌ها حاکی است که فهرست به دست آمده با فهرست‌های برآمده از روش‌های دیگر اشتراک اندکی دارد؛ این در حالی است که کتب این فهرست تمامی معیارهای مدون کیفیت در علم کتاب‌شناسی را دارد. این مقاله با بررسی مزایا و معایب به کارگیری شمار ارجاعات، به عنوان معیاری برای گزینش، نتیجه می‌گیرد آمیزه‌ای از دو روش سامان‌مند کمی

* دانشیار دانشگاه جامع امام حسین و مسئول گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی (mnazemi32@yahoo.com)

** استادیار گروه دروس عمومی دانشگاه تحصیلات تکمیلی در علوم پایه زنجان (zandi@iasbs.ac.ir)

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۱۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۲۱

و کیفی نتایج اطمینان‌بخش تری ارائه می‌دهد. در نهایت، پیشنهادهایی برای به کارگیری یافته‌ها برای تدوین کتب دانشگاهی در ایران ارائه شده است.

واژگان کلیدی

روش پژوهش در علوم اجتماعی، مرجع‌شناسی، رویکرد سامان‌مند کیفی، رویکرد سامان‌مند کمی، کتب پرارجاع.

مقدمه

بررسی پیشینه پژوهش با هدف رسیدن به دیدی فراگیر از عملکرد دیگر پژوهشگران انجام می‌پذیرد. بریمن (Bryman, 2012) دو راه کلی برای این کار پیشنهاد می‌دهد: گونه نخست به صورت سنتی است که امروزه رایج‌ترین روش گردآوری ادبیات پژوهش است. در مرور سنتی که از آن به مرور روایی^۱ نیز یاد می‌شود، فرایند بررسی ادبیات پژوهش مانند سفری اکتشافی است که در آن مقصد بعدی پژوهشگر در هر مرحله از سفر تغییر می‌کند و هر پژوهشگری به راه خود می‌رود و روایتی دگرگون از سفر و دستاوردهای آن را بازگویی می‌کند. اگرچه به نظر می‌رسد داشتن طرح پژوهش کمی یا کیفی در روش انجام مرور سنتی تفاوتی ایجاد نمی‌کند، تفاوت در شیوه نگرش به دستاورد این مرور است. به عبارت دیگر، درحالی که انگیزه پژوهشگران کمی از مرور منابع و مآخذ به کارگیری نتیجه فشرده انبوهی از پژوهش‌هاست، پژوهشگران تعبیرگرا در گستره پژوهش‌های کیفی بیشتر در پی درک و فهم ابعاد موضوع موردتحقیق خود هستند (Bryman, 2012).

مرور سنتی کاستی‌هایی دارد؛ از جمله عدم اطمینان از کامل بودن گستره مطالعاتی که پژوهشگر در تحقیق خود می‌گنجاند و همچنین سوگیری پژوهشگر در برگزیدن مآخذ و منابع پژوهش. برای رفع این گونه ایرادات، رویکرد سامان‌مند برای انجام پژوهش پیشنهاد شده است. از جمله مزایای مرور سامان‌مند^۲ آن است که به تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری بر پایه یافته‌های دانشورانه کمک بسیاری می‌کند؛ به خصوص هنگامی که برایندهای بررسی‌های انجام شده باهم ناسازگار است و مدیران و تصمیم‌گیرانی که بر پایه نتایج پژوهش‌ها باید سیاست‌های خود را پایه‌گذاری نمایند به فرایندی نیازمندند که بتوانند یافته‌ها را ارزیابی کنند و پژوهش‌های ضعیف را از جمع‌بندی پایانی کنار بگذارند. از جمله

1. Narrative

2. Systematic review

این موارد می‌توان به تصمیم‌گیری‌های مهم در بخش سلامت، مانند یافتن درمان بیماری‌های واگیر، اشاره کرد. با اینکه مرور سامان‌مند در ابتدا در دانش‌هایی مانند پزشکی مطرح شد؛ ولی امروزه در تحقیقاتی که ماهیت علوم انسانی و کیفی نیز دارند به کار می‌رود (Bryman, 2012).

در این پژوهش کوشش بر آن است با روشی سامان‌مند^۱ و سنجه‌ای عینی به جست‌وجوی منابع پرارجاع و معتبر در زمینه روش‌شناسی پژوهش در علوم انسانی پرداخته شود و فهرستی از این منابع ارائه گردد تا از آن‌ها در طرح‌ریزی پژوهش‌های آینده و نگارش ادبیات آن استفاده شود. به عبارت دیگر، در این مقاله روشی سامان‌مند برای انتخاب کتاب‌ها و مقالات معرفی می‌گردد تا محققان بتوانند با اشراف بیشتری کتب و مقالاتی را که قصد دارند در مرور سامان‌مند خود بگنجانند، انتخاب کنند. در این راستا، برتری‌ها و کاستی‌های روش سامان‌مند کمی انتخاب با روش ارزیابی کیفی کتب - که در علوم مرجع‌شناسی رایج است - و نیز فهرست‌های ارائه‌شده در کتاب‌شناسی‌های مشهور درباره روش‌شناسی پژوهش با فهرست به‌دست‌آمده از روش سامان‌مند مقایسه می‌شود. درنهایت پیشنهادهایی درباره شیوه بهینه در شناسایی کتاب‌های مرجع دانشگاهی ارائه می‌گردد تا درنهایت محققان آتی با به کار بستن روش بهینه‌شناسایی سامان‌مند کتب بتوانند مرور بهتری انجام دهند.

مرور سامان‌مند

در مرور سامان‌مند سعی بر آن است روشی علمی اتخاذ شود که نتایج این مرور به طور مستقل قابلیت تجدید داشته باشد. به عبارت دیگر، پژوهشگری که قصد دارد مرور سامان‌مند انجام دهد باید تا آنجا که ممکن است این کار را به صورت عینی و روشمند انجام دهد و با گوناگون‌سازی منابع احتمال سوگیری را کاهش دهد، به صورتی که هر پژوهشگر دیگری با به کارگیری آن روش به همان نتایج برسد (Tranfield and et al., 2003: 209). به نقل از کوک و دیگران (Cook and et al., 1997) مرور سامان‌مند را این‌گونه تعریف می‌کند: «فرایندی قابل تکرار، دانش‌وارانه و شفاف با هدف کاهش سوی‌گیری با جست‌وجوی بایسته در مطالعات منتشرشده و منتشرنشده همراه با ارائه گزارشی از روندی قابل بازبینی از تصمیمات، فرایندها و استنتاج‌های فردی که این مرور را انجام می‌دهد». وی پیشنهاد می‌دهد که نتایج مرور سامان‌مند مانند هر مقاله علمی - پژوهشی باید همراه با هدف،

روش‌شناسی، یافته‌ها، بحث و نتیجه‌گیری به صورت کاملاً شفاف گزارش شود. از دید بریمن (Bryman, 2012) فرایند مرور سامان‌مند چهار مرحله دارد:

۱. تعریف هدف و گستره بررسی پیشینه و ادبیات موجود.
۲. جست‌وجوی پژوهش‌ها متناسب با تصمیماتی که در مرحله نخست گرفته شده است. در این مرحله جست‌وجو بر پایه واژگان و اصطلاحات اصلی صورت می‌گیرد و راهبرد جست‌وجو باید به صورت روشن در گزارش پژوهش ثبت شود؛ به صورتی که محققان دیگر بتوانند آن را تکرار کنند. در این مرحله تمامی مطالعات از جمله آن‌هایی که از مجلات علمی اعم از علمی - پژوهشی و غیر علمی - پژوهشی چاپ شده‌اند، همچنین مقالات فراهمایی و گزارش‌های رسمی در پایگاه‌های اطلاعاتی جمع‌آوری می‌شود.
۳. در مرحله سوم، تمامی یافته‌های مرحله پیشین ارزیابی و با اتخاذ معیارهایی برای جداسازی، پژوهش‌های با کیفیت از پژوهش‌های ضعیف‌گزینه‌ش می‌شوند.
۴. در این مرحله تک تک منابع انتخاب شده مطالعه و نتایج آن‌ها با هم ترکیب می‌شود.

کرسول (Creswell, 2013) نیز روشی را برای انجام بررسی ادبیات پژوهش پیشنهاد می‌دهد و آن را سامان‌مند می‌خواند؛ ولی در مقایسه با مرور سامان‌مند بریمن (Bryman, 2012) تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد. آنچه کرسول پیشنهاد می‌دهد سامان‌مند کردن فرایند مرور سنتی است. روش وی برای یافتن، ارزیابی و تلخیص منابع و مآخذ دربرگیرنده مراحل ذیل است: (۱) مشخص کردن واژگان اصلی؛ (۲) جست‌وجو در منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی؛ (۳) یافتن حداقل ۵۰ مقاله و کتاب؛ (۴) بررسی سریع این منابع و گزینش مواردی که می‌توانند در نگارش ادبیات پژوهش سودمند واقع شوند؛ (۵) آماده‌سازی نقشه ادبیات پژوهش، یعنی دسته‌بندی منابع گوناگون بر پایه موضوع و نمایش آن نقشه به صورت شکل و فلوچارت - این نقشه در واقع چکیده‌ای دیداری از پیشینه پژوهش است و می‌تواند روند تحول پژوهش‌های گذشته و ارتباط آن با پژوهش در دست انجام و اهمیت این پژوهش را به صورت‌های گوناگون مانند سلسله‌مراتبی، فلوچارتی و یا دایره‌ای نشان دهد؛ (۶) تهیه خلاصه‌ای از پژوهش‌های مرتبط؛ (۷) پس از تلخیص منابع، خلاصه‌ها با هم ترکیب و بر پایه مضمون دسته‌بندی و مرتب می‌شوند و در پایان خلاصه‌ای از آنچه مرور شده است و برجسته‌ترین موضوعات مورد بحث ذکر می‌گردد. همچنین مشخص می‌گردد پژوهش حاضر چگونه به پژوهش‌های گذشته مرتبط می‌شود و درصدد است چه خلئی را پر نماید. به عبارت دیگر، به نوعی پژوهش‌های پیشین نقد و بررسی می‌شوند.

از جمله تفاوت‌های این روش با مرور سامان‌مند بریمن آن است که ویژگی تجدیدپذیری و معیارهای عینی برای برگزیدن منابعی که مرور می‌شوند، در آن گنجانده نشده است؛ ولی به هر حال، ویژگی‌هایی مانند روشمند کردن و پیمودن مراحل گوناگون جست‌وجو و ارائه نقشه پژوهش، فرایند بررسی پیشینه را تا اندازه‌ای شفاف و سامان‌مند می‌کند. به بیانی می‌توان این رویکرد را نیمه سامان‌مند، یعنی میان رویکرد سنتی مرور روایی صرف و رویکرد سامان‌مند کامل در نظر گرفت.

با اینکه مرور سامان‌مند به صورت روزافزون در جامعه علمی محبوبیت پیدا می‌کند با برخی رویکردهای فلسفی و روش‌شناسی تعارضاتی دارد. از دیدگاه اثبات‌گرایان دانش انباشته شده از یافته‌ها، قابل تلخیص، تجمع و ترکیب است؛ ولی از دیدگاه تعبیرگرایان و تفسیرگرایان، دریافتن علوم اجتماعی امری ذهنی است و عدد و رقم و تحلیل کمی را بر نمی‌تابد. انتقاد دیگری که بر مرور سامان‌مند وارد است این است که در ظاهر ادعا می‌شود از سنجه‌هایی کاملاً عینی برای برگزیدن منابع باکیفیت استفاده می‌شود؛ ولی این فرایند که مبنای کیفیت چیست و چه مطالعه‌ای شرایط آن را دارد، تا اندازه‌ای ذهنی است و از خود پژوهشگر و سوگیری‌های شخصی و سلیق وی متأثر می‌شود. با وجود این، می‌توان گفت با اینکه مرور سامان‌مند نمی‌تواند به صورت کلی فرایندی عینی و صددرصد تجدیدپذیر باشد، به هر حال روش جمع‌آوری و بررسی، ادبیات پژوهش را شفاف کرده است و نسبت به روش سنتی قابل دفاع‌تر است.

خلاصه آنکه در مقایسه با مرور سامان‌مند، مرور روایی دامنه‌ای فراخ‌تر، تمرکزی کمتر و معیارهایی نه‌چندان سخت‌گیرانه و شفاف در برگزیدن مقالات و کتاب‌ها برای گنجاندن در گزارش پیشینه پژوهش دارد (Bryman, 2012). می‌توان گفت در مقایسه با مرور سامان‌مند، مرور روایی به نظر آشفته می‌رسد؛ یعنی اگر پژوهشگر دیگری آن موضوع ویژه را بررسی کند، ممکن است به نتایج دیگری برسد. پس این گونه مطالعات تجدیدپذیر نیستند. همچنین تضمینی وجود ندارد که مرور روایی جامعیت داشته باشد یا پژوهشگر معیارهایی مدون برای گزینش مطالب خود داشته باشد (Bryman, 2012). پیش‌بینی می‌شود در آینده محققان بیشتری از برخی راهبردهای مرور سامان‌مند برای پژوهش‌های کیفی خود بهره‌برند؛ برای نمونه شفاف‌سازی مراحل مرور پیشینه پژوهش، شفاف‌سازی سؤالاتی که در ذهن پژوهشگر راهنمای اولیه مرور آثار و مأخذ بوده است، معیارهای بررسی کیفیت پژوهش‌های گوناگون برای گنجاندن در مرور و اینکه تا چه اندازه پژوهشگر توانسته است مروری کامل و جامع انجام دهد (Bryman, 2012).

علم مرجع‌شناسی و معیارهای شناسایی کتب معتبر

علم مرجع‌شناسی که موضوع آن شناسایی کتاب‌های مرجع، دسته‌بندی و شناساندن آن به دیگران است، پیشینه‌ای دیرینه دارد. یکی از نخستین و برجسته‌ترین کتبی که می‌توان آن را نسخه‌ای آغازین از مرجع‌شناسی‌های امروزی دانست، کتاب *الفهرست* ابن ندیم در سده چهارم هجری است که فهرستی از آثار مختلفی را که به زبان عربی در روزگار گردآورنده موجود بوده است، به صورت کتاب‌شناسی ارائه می‌دهد (دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷). از سده چهارم هجری تا کنون هم‌زمان با اهمیت روزافزون مرجع‌شناسی، این شاخه از علم بسیار پیشرفت کرده است. مروری بر کتبی که به مرجع‌شناسی پرداخته‌اند (برای نمونه، پرتو و علیجانی ۱۳۹۰؛ دیانی، ۱۳۸۵؛ مرادی، ۱۳۸۷) نشان می‌دهد که تمرکز این علم بیشتر بر روی کتاب‌شناسی‌ها، دانشنامه‌ها، فرهنگ‌ها، زندگی‌نامه‌ها و منابع ارجاع فوری مانند دستینه‌ها و دستورالعمل‌ها، منابع سرگذشت‌نامه‌ای، منابع جغرافیایی، سالنامه‌ها، سال‌نماها و منابع نشر الکترونیک است.

یکی از ارکان علم مرجع‌شناسی تدوین ملاک‌هایی برای ارزیابی و برگزیدن مراجع است. به گفته دیانی (۱۳۸۵) امروزه معیارهای گزینش مواد مکتوب کاملاً شناخته شده است و دربرگیرنده این موارد است: محتوای اثر، پوشش موضوعی اثر، مخاطبان و کیفیت اثر (از جمله اعتبار، صحت و روزآمدی اطلاعات مندرج در اثر که با مرور خود منبع انجام می‌گیرد)، منابع موکد اطلاعات (شایستگی علمی پدیدآورنده و ناشر که بر پایه آوازه گردآورنده، تصویرگر، ویراستار و ناشر ارزیابی می‌شود)، بهای اثر و شکل ظاهری (سازمان نوشتار، وجود نمایه‌ها، کتاب‌شناسی‌ها و یا کیفیت تصاویر).

یکی از نکته‌های برجسته مرجع خوب آن است که بتواند به پرسش‌ها پاسخ دهد. روش معمول شناسایی آن است که به مطالعه نقد و بررسی‌های انجام شده درباره آن پرداخته شود (پرتو و علیجانی، ۱۳۹۰). معیارهای ارزیابی مرجع خوب از دید پرتو و علیجانی (۱۳۹۰) در چهار محور بنیادین خلاصه می‌شود: ۱) هدف (آیا کتاب هدف از نگارش را برآورده کرده است)، ۲) اعتبار (شایستگی نویسنده، پیشینه ناشر، عینیت و بی‌طرفی)، ۳) دامنه (در مقایسه با آثار همانند، روزآمدی) و ۴) مخاطبان (سنی و تخصصی). از دید مرادی (۱۳۸۷) نیز یک کتاب مرجع خوب را می‌توان با ملاک‌هایی همانند اعتبار (باید حسن شهرت و پیشینه ناشر، نویسنده، گردآورنده و ویراستار را بررسی کرد)، روزآمد بودن کتاب، دامنه و گستره کتاب مرجع، آسانی استفاده از آن برای نمونه، وجود نمایه، چاپ و شیرازه‌بندی شناسایی کرد.

کتابدار در فرایند ارزیابی بیشتر به شکل فردی یا گروهی به یافتن و ارزیابی کتب برپایه معیارهای مدون اقدام می‌کند. مرادی (۱۳۸۷) سه روش را برای گزینش مرجع براساس این سنجه‌ها پیشنهاد می‌دهد: روش نخست، به کارگیری تجربه کتابداران باسابقه است. چنین افرادی به سبب آشنایی با کتاب‌های مرجع مختلف و تجربه سالیان طولانی در هنگام مواجهه با یک کتاب مرجع نوین می‌توانند افزون بر معیارهای عمومی - که ذکر شد - با به کارگیری دو معیار دیگر به ارزیابی اثر پردازند: اولین معیار تجربی مدت زمانی است که صرف دریافت پاسخ از آن منبع می‌شود و دومین معیار، گویا بودن پاسخ‌هاست. روش دوم، ارزیابی منبع با معیارهای فوق، مطالعه بخش‌هایی از کتاب مانند پیشگفتار و توجه به روشن بودن دامنه، هدف و مخاطبان اثر و محدودیت‌های آن است. روش سوم، مقایسه منابع با یکدیگر است؛ برای نمونه مقایسه یک کتاب مرجع موجود با کتاب دیگر. افزون بر این روش‌ها، روش چهارمی هم وجود دارد که پرتو و علیجانی (۱۳۹۰) پیشنهاد می‌دهند و آن مراجعه به راهنماهای کتاب‌نامه‌ای سرشناس درباره منابع مرجع است.

یکی از مشهورترین راهنماها برای برگزیدن منابع مرجع راهنمای کتاب‌های مرجع^۱ است (پرتو و علیجانی، ۱۳۹۰). این راهنما دربردارنده فهرست بیش از ۱۶ هزار مرجع مکتوب و مجازی منتشرشده از سوی انجمن کتابخانه‌های امریکا^۲ است. این کتاب راهنما با سابقه بیش از یک سده و با عنوان راهنمای مراجع^۳ در سال ۲۰۱۲ از نظر کتابداران و خوانندگان مجله کتابخانه به عنوان بهترین پایگاه داده برای کتب مرجع انتخاب شده است. در این راهنما علوم مختلف طبقه‌بندی شده‌اند و برای هر طبقه شاخه‌های مختلفی در نظر گرفته شده است و برای هر طبقه و شاخه گروهی ویراستاران حرفه‌ای شامل کتابداران و کارآموزان رشته‌های علمی، مراجع را بررسی می‌کنند و برپایه معیارهای کارآمدی، گستردگی دامنه مطلب، کیفیت (اعتبار نویسنده، ویراستار، ناشر، باریک بینی و کامل بودن نوشتار، روزآمد بودن، ادا شدن حق مطلب)، تاریخ انتشار و زبان منبع، منابع چاپی و نشر الکترونیک را بررسی و منابع موردنظر را گزینش می‌کنند (Guide to reference sources, 12th Ed., 2008). ویراستاران این راهنما با استفاده از چنین روش‌هایی به تدوین و پالایش فهرست‌ها می‌پردازند: بررسی مستمر کتاب‌شناسی‌ها، مجلات علمی و همگانی، رسانه‌های اطلاع‌رسانی برای تازه‌های نشر، پایگاه‌های اینترنتی، اخبار ناشران، بررسی مراجع مورد استفاده در کتابخانه‌های دیگر، مشورت با همکاران و متخصصان رشته‌های علمی.

1. *Guide to Reference Books*
2. *American Library Association*
3. *Library Journal*

به گفته سواردز (Sowards, 2008) ویراستار شاخه علوم اجتماعی این فهرست، با گسترش بی‌سابقه اطلاعات در روزگار نوین به بررسی موشکافانه اطلاعات کمک می‌کند و به افراد امکان می‌دهد تا بتوانند اطلاعات معتبر را گزینش کنند. این فهرست‌ها به افرادی که با مجموعه‌ای از گزاره‌ها، نظرات، استنتاج‌ها و توصیه‌های متعارض روبه‌رو می‌شوند کمک می‌کند تا با اطمینان بیشتری راه خود را بیابند.

بیان مسئله و پژوهش حاضر

آنچه این پژوهش را با روش سنتی و روش سامان‌مند کیفی در مرجع‌شناسی متفاوت می‌کند، به کارگیری ابزار کمی برای یافتن کتب پرارجاع و طبقه‌بندی آن بر پایه شمار ارجاعات است که به کمک فناوری نوین انجام می‌گیرد که در گذشته در دسترس نبوده است. به‌طور مشخص، هدف این پژوهش شناسایی کتب بسیار معتبر علمی است که درباره شیوه انجام پژوهش در گستره علوم انسانی به‌طور اعم و علوم اجتماعی به‌طور اخص صورت پذیرفته است. اینکه بهترین کتب روش پژوهش کدام است، پژوهشگران اختلاف نظر دارند و معیارهای متداول در علم مرجع‌شناسی کمابیش کیفی است. در این پژوهش کوشش شده است با روشی سامان‌مند، عینی و تجدیدپذیر فرایند گزینش منابع مکتوب به‌صورت شفاف ارائه گردد. در این راستا، تعریف عملیاتی که برای یافتن چنین منابعی صورت پذیرفته، عبارت است از منبع برتر؛ یعنی کتابی که در طول ۱۵ سال اخیر جزو پرارجاع‌ترین منابع است. همچنین منظور از جامعیت علمی در روش پژوهش آن است که کتاب برتر طیف وسیعی از موضوعات روش پژوهش را دربرگیرد و تنها درباره موضوع ویژه‌ای مانند روش‌های آماری، روش مصاحبه، روش مشاهده مستقیم و یا صرفاً روش کمی نباشد. سؤالاتی که این پژوهش در پی یافتن پاسخ به آن‌هاست، عبارت‌اند از:

۱. کتب پرارجاع و جامع با موضوع روش پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی کدام‌اند؟
۲. تا چه حدی فهرست کتب یافت‌شده از راه روش سامان‌مند کمی با فهرست‌های موجود تهیه‌شده از روش کیفی تطبیق دارد؟
۳. مزایا و معایب روش سامان‌مند کمی چیست؟

روش پژوهش

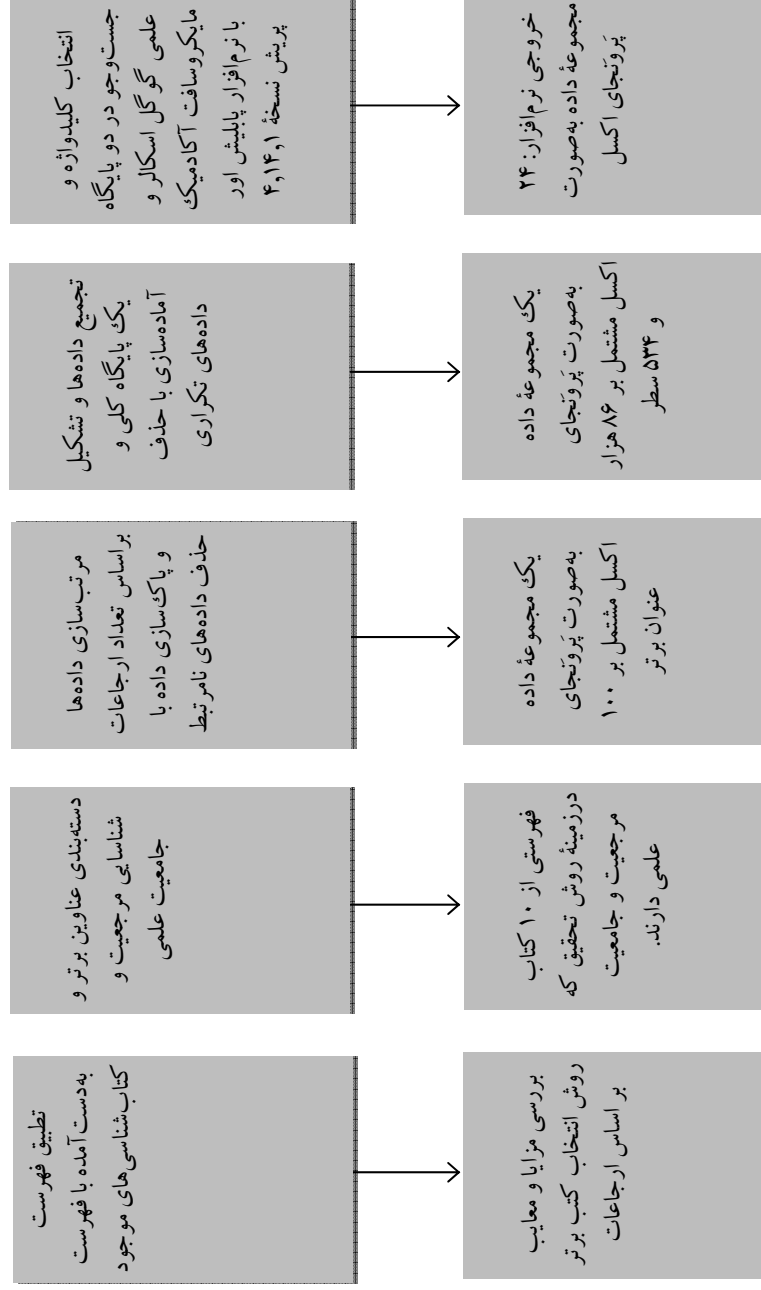
این پژوهش در تلاش برای اتخاذ رویکردی سامان‌مند و عینی برای یافتن منابع علمی روش‌شناسی پژوهش در علوم اجتماعی از فناوری نوین بهره می‌برد و این امکان را فراهم

می‌آورد که شایستگی کتب و مقالات علمی و رتبه علمی پژوهشگران با معیار شمار ارجاعات سنجیده شود. یکی از اقدامات، به کارگیری شاخص‌های ارائه شده در گوگل اسکالر است. گوگل اسکالر از جمله منابع اینترنتی معتبر برای انجام پژوهش‌های علمی است (Bryman, 2012; Creswell, 2013) و این امکان را فراهم می‌کند که پژوهشگر بتواند روند ارجاع به مقالات و اینکه چه کسانی را به آن مقالات ارجاع داده‌اند بررسی نماید. نرم‌افزارهایی نیز طراحی شده‌اند که به صورت سامان‌مند پایگاه‌هایی مانند گوگل اسکالر و مایکروسافت آکادمیک را جست‌وجو کرده و حجم انبوهی از داده را به صورت مرتب شده ارائه می‌دهند. در این پژوهش از یک نوع الگوریتم برای گزینش کتاب‌های برتر و مرجعیت و جامعیت علمی استفاده شده است (شکل ۱).

در پژوهش حاضر از نرم‌افزار Publish or Perish، نگارش مارس ۲۰۱۵ استفاده شده است. در ابتدایشش واژه کلیدی (research methods, research design, qualitative, quantitative, mixed methods, research methodology) به صورت جداگانه و با به کارگیری نرم‌افزار در دو پایگاه داده گوگل اسکالر و مایکروسافت آکادمیک یک بار بین بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵ و یک بار بدون قید بازه زمانی مبنای جست‌وجو قرار گرفت؛ سپس خروجی حاصل، یعنی ۶ مجموعه داده برای هر پایگاه یعنی ۱۲ مجموعه داده به صورت پروتجای^۱ اکسل از نرم‌افزار گرفته شد و پس از اعمال قید زمانی ۱۲ مجموعه دیگر نیز اخذ شد و سپس داده‌های ۲۴ مجموعه داده در یک پروتجا گردآوری گردید. این پروتجا دربرگیرنده ۱۰ ستون و ۱۳۱ هزار و ۷۳۰ سطر بود. هر سطر دربرگیرنده اطلاعاتی همانند نام نویسنده، عنوان، تعداد ارجاعات، سال نشر و رتبه‌بندی گوگل بود.

در مرحله بعد منابع تکراری حذف شد. به عبارت دیگر، ۴۵ هزار و ۱۹۶ مورد عنوان کتاب یا مقاله تکراری یافت شده بود که پس از حذف آن‌ها ۸۶ هزار و ۵۳۴ مورد باقی ماند. می‌توان گفت حدود ۳۴ درصد یافته‌ها در ۲۴ مرحله جست‌وجو تکراری بوده‌اند. البته برخی از یافته‌های باقی‌مانده غیرمرتبط بودند که در مراحل بعدی از تحلیل کنار گذاشته شدند. نتایج بر پایه تعداد ارجاعات مرتب شدند و پس از پاک‌سازی و حذف داده‌های نامرتب، فهرستی از منابع بسیار پرارجاع به دست آمد. عموماً میزان ارجاعات به کتب پرارجاع بیشتر از مرتبه هزارگان بودند؛ درحالی‌که پرارجاع‌ترین مقالات از مرتبه صدگان و ده‌گان بودند. از این فهرست، کتبی که در سال‌های اخیر، یعنی پس از سال ۲۰۰۰ میلادی انتشار یافته بودند، گزینش شدند (جدول ۱).

۱. واژه مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی برای «فایل».

شکل ۱ الگوریتم رویکرد سامان‌مند برای شناسایی مرجعیت و جامعیت علمی در منابع روش پژوهش

یافته‌ها

پرسش نخست از این پژوهش، شناسایی منابع علمی پرارجاع و مشخص کردن مرجعیت علمی و جامعیت علمی در روش‌شناسی پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی از راه شمارش تعداد ارجاعات بود. پس از اتخاذ رویکرد سامان‌مند، فهرستی از این منابع به ترتیب اولویت از کتب جامع و پرارجاع گزینش شدند (جدول ۱). باید توجه داشت کتبی که صرفاً ارجاع بسیار داشتند، از این فهرست حذف شده‌اند. هدف از این کار کم‌اهمیت جلوه‌دادن این گونه کتب نیست، بلکه ارائه دو دسته‌بندی گوناگون از یافته‌هاست: یک دسته‌بندی از منابع جامع و پرارجاع و دسته‌بندی دیگر از منابع مرجع که می‌توان در پژوهش دیگری به آن پرداخت.

جدول ۱ منابع برگزیده دارای مرجعیت و جامعیت علمی در روش پژوهش علوم انسانی و اجتماعی

انتشارات	سال نشر	نویسندگان	نام کتاب	تعداد ارجاعات کل از زمان انتشار اولین نسخه	رتبه بر پایه ارجاع کل
Sage	2013 4th edition	JW Creswell	Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches	۴۰۸۱۸	۱
Oxford University Press	2012 4th edition	A Bryman	Social research methods	۱۸۷۷۸	۲
Wadsworth	2015 13th edition	E Babbie	The practice of social research	۱۴۰۴۶	۳
Merrill	2005	PD Leedy, JE Ormrod	Practical research	۸۱۵۶	۴
University of California Press	2014	CC Ragin	The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies	۵۶۰۷	۵

ادامه جدول ۱

انتشارات	سال نشر	نویسندگان	نام کتاب	تعداد ارجاعات کل از زمان انتشار اولین نسخه	رتبه بر پایه ارجاع کل
McGraw-Hill	2010	M Denscombe	The good research guide: For small-scale social research projects: For small-scale social research projects	۴۹۹۰	۶
New Age International	2011	CR Kothari	Research methodology: methods and techniques	۴۷۴۹	۷
anatomyfacts.com	2001	WMK Trochim, JP Donnelly	Research methods knowledge base	۴۵۷۳	۸
Psychology Press	2013	EJ Pedhazur, LP Schmelkin	Measurement, design, and analysis: An integrated approach	۴۴۶۱	۹
Sage	2013	KF Punch	Introduction to social research: Quantitative and qualitative approaches	۳۹۰۶	۱۰

در خروجی نرم‌افزار Publish or Perish نوع منابع از جمله کتاب یا مقاله مشخص شده است. از جمله یافته‌های این پژوهش آن است که کتاب‌هایی که در گذشته دور مرجعیت داشته‌اند و هنوز هم مرجعیت دارند، از سوی انتشارات معتبر بین‌المللی تجدید چاپ می‌شوند. معمولاً این تجدید چاپ همراه با روزآمد کردن این کتب است. این امر در جدول ۱ بسیار مشهود است؛ یعنی کتب جامع و مرجعی که مورد وثوق جامعه علمی هستند در صدر کتب پراارجاع قرار دارند و در طول زندگی نویسنده و یا نویسندگان بارها تجدید چاپ می‌شوند. در ادامه فهرست جدول ۱ با فهرست معتبر دیگری مقایسه و محاسن و معایب آن تحلیل و بررسی می‌شود.

تحلیل و بررسی

در راستای پاسخ به پرسش دوم و سوم تحقیق برای هم‌سنجی رویکردها و روشن شدن مزایا و کاستی‌های رویکرد سامان‌مند کمی - که در این پژوهش اتخاذ شده است - می‌توان آن را با روش مرور روایی و سامان‌مند کیفی - که برای شناسایی منابع به کار برده می‌شود - مقایسه کرد.

۱. روش سنتی و مرور روایی

پژوهشگری که قصد دارد به صورت سنتی منابع معتبر روش‌شناسی پژوهش را مشخص کند از آموخته‌های شخصی و کتاب‌های خویش آغاز و فهرستی اولیه را تهیه می‌کند؛ سپس با مراجعه به کتابخانه، پرس‌وجو از همکاران و استادان، مراجعه به بازار نشر و جست‌وجو در فضای مجازی فهرست خود را کامل تر می‌کند. در مرحله بعد، وی باید معیاری را برای گزینش کتب برتر به دست بیاورد. پژوهشگر می‌تواند از گروهی خبره بخواهد درباره کتاب‌ها نظر دهند که لازمه آن این است که آن گروه تمامی این کتب را مطالعه کرده باشند؛ این کار در عمل بسیار دشوار و زمان‌بر خواهد بود.

راه دیگر، بررسی شمارگان و تعداد تجدید چاپ کتب است. این معیار می‌تواند تا اندازه‌ای میزان محبوبیت این کتاب‌ها را نشان دهد؛ ولی لزوماً به معنای غنای علمی آن‌ها نیست. برای نمونه در ایران کتب روش پژوهشی که جزو منابع کنکور باشند یا انتشارات سرشناس کتاب‌های کنکور آن را به چاپ رسانده‌اند، بسیار پرشمارترند. برای مثال، شمارگان کتاب *موردپژوهی در پژوهش‌های اجتماعی* رابرت یین (۱۹۹۲) که در سال ۱۳۹۳ برگردان و منتشر شده است، ۱۰۰۰ نسخه است و شمار کتابی با عنوان *آمار و روش پژوهش* (خلعتبری، ۱۳۸۹) - که توسط انتشارات پردازش برای داوطلبان کنکور به چاپ رسیده است - ۲۱۰۰ نسخه در چاپ سوم است. این در حالی است که بنابر یافته‌های پژوهش حاضر کتاب رابرت یین با چند بار با ویرایش جدید منتشر شده و با بیش از ۹۰ هزار ارجاع پرارجاع‌ترین کتاب روش پژوهش در زمینه موردپژوهی در طول صد سال گذشته است که در پایگاه‌های سترگ و سرشناسی مانند گوگل فهرست شده است. ایراد دیگر بر مرورروایی این است که کتاب‌ها بدون هیچ تغییری در محتوایشان، در طول سالیان متمادی چندین بار تجدید چاپ می‌شوند، مانند کتاب *روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی* نوشته باقر ساروخانی (۱۳۹۲). این شمارگان می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت علمی این کتاب

باشد، ولی دلیلی بر روزآمد بودن آن نیست؛ زیرا در این مثال مراجع استفاده‌شده در تدوین آن کتاب به سه و یا چهار دهه قبل برمی‌گردد و خود کتاب نخست در سال ۱۳۷۲ منتشر شده و پس از آن صرفاً تجدید چاپ شده است. دلیل دیگر محبوبیت هر کتاب می‌تواند ساده‌تر بودن و عامه‌فهم‌تر بودن آن باشد که لزوماً دلیلی بر پرمایگی علمی آن نیست.

به علاوه، از جمله ایرادات این مرور روایی آن است که معلوم نیست پژوهشگر توانسته باشد فهرستی از تمامی کتب موجود تهیه کرده باشد و لزوماً منابعی که در فهرست قرار دارند، روزآمد نیستند؛ برای نمونه بیشتر کتاب‌های روش پژوهش، از منابع خارجی ترجمه شده‌اند. این برگردان‌ها بیشتر چند سال پس از نشر کتاب به زبان اصلی وارد بازار ایران می‌شوند. آنچه مسئله را پیچیده‌تر می‌کند این است که مبنای ترجمه کتب و یا واردات آن‌ها در کشور شفاف نیست و احتمال دارد کتابهایی که در اولویت قرار دارند وارد بازار نشر کشور نشوند. برای نمونه در بخش کتب خارجی نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران که جزو بزرگ‌ترین نمایشگاه‌های کتاب در منطقه است، در سال ۱۳۹۴ تنها دو کتاب از کتب پراچاع (ر.ک.: جدول ۱) عرضه شده بود.

۲. روش سامان‌مند کیفی علم مرجع‌شناسی برای شناسایی کتاب‌ها

روش بعدی، به کارگیری فهرست‌های منتشرشده از سوی نهادهای معتبر است، مانند کتاب‌شناسی که انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی امریکا^۱ تهیه کرده است. این انجمن گروهی حرفه‌ای است و زیر نظر انجمن کتابخانه‌های امریکا فعالیت می‌کند. این گروه یک کتاب‌شناسی از کتاب‌های روش پژوهش در علوم اجتماعی تهیه کرده است و هر سه سال آن را به روزرسانی می‌کند. جدول ۲، فهرست منتشرشده این انجمن را به همان ترتیبی که انجمن منتشر کرده است، نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود این فهرست کتاب‌هایی را که از سال ۱۹۹۶-۲۰۱۳ با موضوع روش پژوهش به چاپ رسیده است، در بردارد. به همین ترتیب جدول ۳، فهرست انجمن برای کتب منتشرشده با موضوع طرح پژوهش را نشان می‌دهد. در جداول ۲ و ۳، به غیر از کتاب نخست، بقیه کتاب‌ها به ترتیب حروف الفبای انگلیسی مرتب شده‌اند.

جدول ۲ فهرست کتاب‌شناسی کتاب‌هایی که انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی امریکا با موضوع روش پژوهش تهیه کرده است (به‌روز رسانی نوامبر ۲۰۱۵).

شماره	نام کتاب	نویسندگان	سال نشر	انتشارات
۱	Research Methods: The Key Concepts.	Hammond, Michael, and J. J. Wellington...	2013	London, England: Routledge. 179p
۲	Methodological Thinking: Basic Principles of Social Research Design.	Loseke, Donileen R.	2013	Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
۳	The Basics of Social Research. 4th ed.	Babbie, E. R.	2007	Australia: Thomson/Wadsworth
۴	Foundations for Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences.	deMarrais, Kathleen B. and Stephen D. Lapan...	2004	Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates
۵	The Good Research Guide for Small- scale Social Research Projects. 3rd ed.	Denscombe, Martyn...	2007	Maidenhead, UK: Open University Press.
۶	Social Research Methods. 4th ed.	Dooley, David.	2001	Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
۷	Designing and Conducting Research: Inquiry in Education and Social Science. 2nd ed.	Drew, Clifford J. Michael L. Hardman, and Ann Weaver Hart	1996	Boston, MA: Allyn and Bacon.
۸	Social Research: A Simple Guide.	Glicken, Morley D.	2002	Boston, MA: Allyn and Bacon.
۹	Doing Research in the Real World.	Gray, David E.	2004	London, UK: Sage Publications.
۱۰	Foundations of Behavioral Research. 4th ed.	Kerlinger, Frank Nichols and Howard B. Lee.	1999	Belmont, CA: Wadsworth.
۱۱	Handbook of Research Design and Social Measurement. 6th ed.	Miller, Delbert C. and Neil J. Salkind.	2002	Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
۱۲	Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. 6th ed.	Neuman, W. Lawrence.	2006	Boston, MA: Allyn & Bacon.

شماره	نام کتاب	نویسندگان	سال نشر	انتشارات
۱۳	The SAGE Handbook of Social Science Methodology.	Outhwaite, William, and Stephen P. Turner.	2007	Los Angeles (Calif); London: SAGE.
۱۴	Understanding Research Methods: An Overview of the Essentials. 4 th	Patten, Mildred L.	2004	ed. Glendale, CA: Pyrczak Publishing.
۱۵	Basic Research Methods in Social Science: The Art of Empirical Investigation.	Simon, Julian Lincoln.	2003	New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
۱۶	Doing Social Science Research.	Yates, Simeon J.	2004	London, UK: Sage Publications; Open University.

روش متداول در علوم کتابداری در تهیه کتاب‌شناسی نسبت به روش سنتی و مرور روایی برتری‌های شایانی دارد. از جمله اینکه گروهی حرفه‌ای به صورت سامان‌مند و با معیارهایی مدون کتاب‌های موجود و به روز در زمینه روش پژوهش را شناسایی و بهترین آن‌ها را گزینش و مرور و نتایج مرور خود را به صورت خلاصه و کتاب‌شناسی منتشر می‌کنند. از جمله معایب این روش آن است که به سبب تخصصی و هزینه‌بر بودن معمولاً هر چند سال یک‌بار این فهرست‌ها به روزرسانی می‌شود. همچنین با وجود معیارهای مدون برای گزینش، گزینش کتاب‌ها تا اندازه‌ای کیفی است و نمی‌توان کتاب‌ها را امتیازبندی و رتبه‌بندی کرد.

جدول ۳ فهرست کتاب‌شناسی کتاب‌ها با موضوع طرح پژوهش که انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی آمریکا آن را تهیه کرد (به روز رسانی سپتامبر ۲۰۱۵).

شماره	نام کتاب	نویسندگان	سال نشر	انتشارات
۱	Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 4th ed.	Creswell, John W.	2014	Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
۲	Research Design and Methods: A Process Approach. 9th ed.	Bordens, Kenneth and Bruce Barrington Abbott.	2013	McGraw- Hill.

ادامه جدول ۳

شماره	نام کتاب	نویسندگان	سال نشر	انتشارات
۳	Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. 4th ed.	Creswell, John W.	2012	Boston: Pearson.
۴	Research Design in Social Research.	De Vaus, David.	2001	Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

۳. روش سامان‌مند کمی بر پایه تعداد ارجاعات برای شناسایی کتاب‌ها

در روش سامان‌مند کمی که در این پژوهش از آن استفاده شده، کوشش شده است کاستی‌های روش‌های بالا تا حد ممکن رفع گردند. در این روش به معیار تعداد ارجاع به اثر علمی و نوین بودن منابع تأکید شده است؛ به این معنا که مجموعه‌ای از پژوهشگران در سراسر دنیا که به نشر آثار خود موفق شده‌اند، در انجام پژوهش‌های خود از آن منابع بهره‌جسته و به آن استناد کرده‌اند.

یکی از راه‌های تشخیص نوین بودن منابع سال انتشار آن است و معیار متداول دیگر از تقسیم تعداد ارجاعات بر سال‌های گذشته از تاریخ نشر اثر به دست می‌آید که نشان می‌دهد در مقایسه با منابع دیگر اثر مورد نظر در سال‌های اخیر چقدر ارجاع داشته است. به عبارت دیگر، ممکن است اثری قدیمی که در ۱۹۹۰م منتشر شده است، ۵۰ هزار ارجاع داشته باشد و اثر دیگری هم که در سال ۲۰۱۰م منتشر شده است، ۵۰ هزار ارجاع داشته باشد؛ در نتیجه، این دو اثر با معیار تعداد ارجاع با هم برابرند، ولی روشن است که اثر دوم به دلیل جدید بودن برتری دارد. برای تعیین برتری می‌توان تعداد ارجاعات را به سال نشر تقسیم کرد که باز همان نتیجه حاصل می‌شود؛ یعنی اثر جدیدتر برتری می‌یابد. به عبارت دیگر، امتیاز کتاب نخست در سال ۲۰۱۵م به این صورت به دست می‌آید:

$$2000 = 50000 \setminus (2015 - 1990)$$

و کتاب دوم:

$$10000 = 50000 \setminus (2015 - 2010)$$

در این پژوهش از هر دو معیار، یعنی مرتب کردن یافته‌ها بر پایه تعداد ارجاعات در نرم‌افزار و داوری شخصی در اولویت‌دادن به آن‌ها، بر اساس سال نشر و همچنین از معیار

دوم، یعنی محاسبه نرم‌افزاری نسبت ارجاعات به تعداد سال‌های پس از نشر استفاده شده است؛ ولی تفاوت قابل‌ذکری در فهرست و اولویت کتاب‌های مرجع و جامع گزارش شده در جدول ۱ مشاهده نشده است.

دلایل مختلفی برای ارجاع وجود دارد، از جمله اینکه پژوهشگر به مطالب نقد داشته باشد، آن را تأیید کند، پژوهش خود را بر پایه آن پایه‌ریزی کند یا پژوهش خود را در مقایسه با آن انجام دهد. در هر صورت اگر تعداد ارجاعات به اثری بیش از حدود متداول باشد، بیانگر اهمیت مطلب و نویسنده آن است. اگر دیگر پژوهشگران به نتیجه یک پژوهش جنجالی انتقاد داشته باشند و به همین دلیل در مقالات و کتاب‌های خود به آن پژوهش ارجاع دهند، این امر نشان‌دهنده سرشناس بودن نویسنده و اعتبار وی در جامعه علمی است؛ زیرا اگر وی فردی گمنام و پژوهش وی کم‌اهمیت می‌بود، بسیاری از فرهیختگان وقت ارزشمند خود را در پاسخ‌دادن به وی صرف نمی‌کردند. البته به نظر می‌رسد درباره کتاب‌های مرجع روش پژوهش به خصوص آن دسته از کتاب‌هایی که انتشارات معتبر آن‌ها را چندین بار تجدید چاپ می‌کنند، تعداد ارجاعاتی که قصد انتقاد دارند اندک باشد.

به هر روی، در فهرست تهیه شده در این مقاله محدودیت‌هایی نیز وجود دارد. مطرح کردن این محدودیت‌ها از الزامات روش سامان‌مند در شفاف‌سازی هر چه بیشتر شیوه‌گزینش کتاب‌ها و فراهم آوردن امکان داوری بهتر برای خوانندگان این مقاله است تا در صورت تمایل در به‌کارگیری این فهرست‌ها تصمیمی آگاهانه‌تر اتخاذ کنند:

۱. ممکن است کتابی که در دو یا سه سال اخیر نگاشته شده است، در آینده مرجعیت پیدا کند و در نتیجه در فهرست برگزیده نباشد؛ پس بایسته است این گونه پژوهش‌ها سالیانه تکرار شوند و روند رشد ارجاعات به کتب سال به سال با هم مقایسه شوند تا پیش‌بینی شود چه کتاب‌هایی در آینده مرجعیت پیدا خواهند کرد.

۲. این پژوهش به منابع منتشر شده به زبان انگلیسی محدود بوده است؛ چه بسا کتب بهتری در زبان‌های دیگر در دنیا موجود باشند که در فهرست منتخب نیستند.

۳. به نظر می‌رسد بنا بر داده‌های جمع‌آوری شده، نظر دادن در زمینه مرجعیت و جامعیت علمی برای کتاب‌ها آسان‌تر باشد؛ زیرا تعداد ارجاعات به کتاب‌ها نسبت به مقالات بسیار بالاتر است و گاهی بین کتاب‌ها از نظر ارجاع اختلافی از مرتبه هزارگان وجود دارد؛ ولی بین مقالات اختلاف از مرتبه یکان و ده‌گان است. این امر سبب می‌شود با اطمینان بیشتری از اهمیت کتب سخن گفت تا اهمیت مقالات. همچنین عمر مفید

مقالات بسیار محدودتر از کتاب هاست؛ زیرا مقالات فرصت کمتری دارند تا دیگران به عنوان علم روز و مرز دانش به آن‌ها ارجاع دهند. ولی به هر حال اگر مقاله‌ای مرتبط به موضوع پژوهش بسیار پرارجاع باشد، ولی پژوهشگر به مقالات کم‌ارجاع تر اشاره کند و به آن مقاله حتی اشاره‌ای نکند، شاید بتوان گفت به این دلیل پیشینه پژوهش وی ناقص است. ۴. ممکن است کتابی بسیار گران‌مایه وجود داشته باشد که در بین محققان چندان شناخته شده نیست و در نتیجه به آن ارجاعات زیادی نشده است. این گونه کتاب‌ها معمولاً با به کارگیری روش‌های سنتی و یا نیمه سامان‌مند و یا سامان‌مند کیفی قابل شناسایی هستند.

۵. در این پژوهش از دو پایگاه داده با دسترسی همگانی و یک نرم افزار معتبر در عین حال رایگان استفاده شده است. به کارگیری نرم افزارها و همچنین پایگاه داده‌هایی که هزینه در بردارند، ممکن است داده‌های گوناگون ارائه دهد. گرچه دو پایگاه مورد استفاده، به خصوص گوگل اسکالر، مورد وثوق محققان است (برای نمونه: Babbie, 2013; Creswell, 2012; Bryman, 2015; Harzing, 2007). هرزینگ (Harzing, 2007) تأکید دارد گوگل اسکالر در حوزه علوم انسانی و اجتماعی نسبت به ISI گستره بیشتری از کتاب‌ها، مجلات و مقالات فراهمایی را در برمی گیرد. در زمان نگارش این مقاله دسترسی به گوگل اسکالر آسان‌تر از دسترسی به پایگاه داده ISI - که امروزه نام آن به WOS یا شبکه علم تغییر کرده است - بود. حتی پس از آنکه دسترسی به WOS ممکن شود نیاز به برنامه‌ای است که بتواند اطلاعات را از آن استخراج کند؛ زیرا جست‌وجوی دستی در این پایگاه برای استخراج ۱۳۱ هزار عنوان کاری بسیار زمان‌بر و توان‌فرساست.

۴. گزینش روش برتر برای شناسایی کتاب‌ها

با تطبیق جدول‌های ۱، ۲ و ۳ درمی یابیم که اشتراک این جدول‌ها در دو کتاب و یک نویسنده است: کتاب طرح پژوهش کرسول (Creswell, 2013) که در صدر جدول ۱ و ۳ قرار گرفته است و کتاب متعلق به دنز کامبی^۱ که در جدول ۱ رتبه ششم را دارد و در جدول ۲ نیز آمده است؛ به علاوه نام بی بی (Babbie) در بخش نویسنده‌ها در جدول ۱ و ۲ تکرار شده است، البته با دو کتاب با عناوینی مختلف.

همچنین انجمن کتابخانه‌های امریکا بررسی‌های انجام شده در فهرست‌های منتشر شده در راهنمای مراجع ویراست ۱۲ را منتشر کرده است (آخرین دسترسی در نوامبر

۲۰۱۵) که نشان می‌دهد هیچ‌یک از کتاب‌های یافت‌شده در جدول ۱ در این فهرست وجود ندارد. این فهرست بیشتر دربرگیرنده دانشنامه‌ها، فرهنگ‌ها و دستینه‌هاست.

این یافته‌ها به آن معناست که معیار عینی برای یافتن کتاب مرجع با معیارهای کیفی همخوانی کمی دارد. شاید بتوان گفت بخش پژوهشگر جامعه علمی به‌طور کلی نظر متفاوتی درباره کتاب‌های مهم در روش پژوهش دارد. به‌عبارت‌دیگر، می‌توان استدلال کرد افرادی که در سراسر جهان به سطحی از دانش دست یافته‌اند و آثار خود را منتشر کرده‌اند، بیشتر به کتاب‌های جدول ۱ ارجاع می‌دهند تا فهرست کتب کتاب‌شناسی‌های معتبری مانند انجمن کتابخانه‌های آمریکا و یا فهرست انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و تحقیقاتی آمریکا. از جمله الزامات چنین استدلالی این است که پژوهشگر ایرانی که قصد دارد در رقابت با پژوهشگران دیگر در سراسر جهان از آنان پیشی بگیرد، نباید به مطالعه کتاب‌های به‌دست‌آمده از روش سنتی و یا سامان‌مند کیفی بسنده کند. روش سامان‌مند کیفی تا اندازه‌ای راهگشا است؛ زیرا به‌هرحال فهرست کتاب‌های جدول‌های ۲ و ۳ در کتابخانه‌های معتبر دنیا موجود است و در معرض استفاده پژوهشگران قرار دارد؛ ولی اینکه پژوهشگران خود چه کتابی را مرجع می‌دانند، پرسشی است که پاسخ آن با به‌کارگیری روش عینی تعداد ارجاعات به‌دست می‌آید.

به‌علاوه، در این پژوهش جدیدترین نسخه از سه کتاب برتر جدول ۱ خریداری و با صرف صدها ساعت به‌دقت بررسی شد. این سه کتاب به‌طور کامل حائز معیاری‌های کتب برتر هستند که در تهیه کتاب‌شناسی‌ها از آن‌ها استفاده می‌شود، از جمله معیارهای کیفیت منتشرشده در راهنمای مراجع ویراست ۱۲ از سوی انجمن کتابخانه‌های آمریکا است. به نظر می‌رسد دلیل این تطابق آن است که پژوهشگران حرفه‌ای، خود در هنگام ارجاع به کتاب‌های مختلف، بسیار دقت می‌کنند؛ در نتیجه، کتب پرارجاع ذاتاً حائز شرایط کتاب‌های برترند.

با توجه به آنچه گذشت، اهمیت پژوهش حاضر در آن است که دیدگاه متفاوتی را در شناسایی کتب برتر ارائه دهد. با اینکه یافته‌های این پژوهش ماهیتاً قابلیت تعمیم آماری ندارند؛ نکته قوت آن در قابلیت تعمیم تحلیلی است. منظور از تعمیم تحلیلی، نشان‌دادن اهمیت یافته‌ها در بُعد نظری پژوهش و الزامات این بُعد نظری برای تحقیقاتی است که در شرایط همسان انجام می‌پذیرد (یین، ۱۹۹۲). به‌عبارت‌دیگر، شاید نتوان یافته‌های این پژوهش را به یافته‌های کتاب‌هایی در موضوعات دیگر تعمیم داد؛ ولی دست کم می‌توان ادعا کرد که یافته‌های روش سامان‌مند کمی نسبت به روش‌های دیگر امتیازاتی دارد و

فهرستی که ارائه می‌شود درخور توجه است. محققان می‌توانند با به‌کارگیری معیارهای کمی فهرست‌هایی را در شاخه‌های دیگر علمی تهیه کنند و آن‌ها را با روش کیفی بیازمایند تا از صحت یافته‌های خود اطمینان بیشتری حاصل کنند. بنابراین پیشنهاد می‌شود در تدوین کتب دانشگاهی از منابعی استفاده شود که هم از نظر روش سامان‌مند کیفی و هم از نظر روش سامان‌مند کمی جزو منابع معتبر و پرارجاع باشند.

نتیجه‌گیری

نتیجه آنکه آنچه این پژوهش را با روش‌های متداول شناسایی مراجع متمایز می‌سازد، این است که در این پژوهش سعی شده است با به‌کارگیری معیار تعداد ارجاعات جامعه علمی به آثار مکتوب، کتاب‌ها طبقه‌بندی شوند. این پژوهش بر این پیش‌فرض استوار است که اگر کتابی مرجعیت علمی داشته باشد، محققان بیشتری به آن ارجاع می‌دهند. در مقایسه با رویکردهای سنتی و کیفی می‌توان گفت پژوهش حاضر نتایج مهمی به دست می‌دهد. البته همواره می‌توان رویکرد سامان‌مند کمی را با تجربه حرفه‌ای و رویکرد سنتی قرین و با کنجکاوی اکتشافی آمیخت تا از مزایای هر سه رویکرد برای غنی‌سازی هرچه بیشتر پژوهش‌ها بهره‌جست؛ ولی در مقام تصمیم‌گیری برای اولویت‌دادن به خرید، ترجمه و نشر کتاب و همچنین تدوین کتب دانشگاهی، اتخاذ رویکرد سامان‌مند بر اساس تعداد ارجاعات به دلیل عینی و شفاف بودن، فهرستی بر پایه اولویت به دست می‌دهد. درنهایت، شاید اهمیت پژوهش حاضر نه صرفاً به دلیل شناسایی منابع برجسته و ارائه فهرستی از آن‌ها باشد؛ بلکه شایان‌ترین ویژگی آن کوشش برای روایی‌بخشی به روش شناسایی منابع پرارجاع و معتبر است که در مرحله بعد بتوان بر اساس آن منابع، طرح‌های پژوهش‌های آتی را طراحی کرد و یا کتاب‌های دانشگاهی را تدوین کرد. با این نگاه این مقاله گامی در این راه بر می‌دارد.

منابع

- پرتو، بابک و رحیم علیجانی (۱۳۹۰). مرجع‌شناسی عمومی لاتین چاپی - اینترنتی، چاپ دوم، تهران: چاپار نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- خلعتبری، جواد (۱۳۸۹). *آمار و روش پژوهش*، چاپ سوم، تهران: پردازش.
- دیانی، محمدحسین (۱۳۸۵). *اصول و خدمات مرجع در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی*، ویرایش دوم، مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای.

ساروخانی، باقر (۱۳۹۲). روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، ج ۱، چاپ هفدهم، ویراست ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مرادی، نورالله (۱۳۸۷). مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع، چاپ نهم، تهران: فرهنگ معاصر.

مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (۱۳۶۷). دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران.

بین، رابرت کی (۱۹۹۲). موردپژوهی در پژوهش‌ها اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر نی.

Batista, P.D. and et al. (2006). "Is it Possible to Compare Researchers with Different Scientific Interests?", *Scientometrics*. vol. LXVIII, no. 1, pp. 179-189.

Babbie, E. (2015). *The Practice of Social Research*, Cengage Learning.

"Bibliography of research method texts", (2013). Accessed on November 6, 2015 at <http://acrl.ala.org/is-research/?p=14>.

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th Ed), Oxford University Press: Oxford.

Cook, D. J. and et al. (1997). "Systematic Reviews: Synthesis of Best Evidence for Clinical Decisions", *Annals of Internal Medicine*, no. 126 (5), pp. 376-380.

Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Sage publications.

Egghe, L. (2006). "Theory and Practice of the G-index", *Scientometrics*, vol. LXVIII, no. 1, pp. 131-152.

Guide to reference sources, 12th Ed. (2008). Overview of selection and entry formulation guidelines, acc: November 6, 2015. http://www.guidetoreference.org/images/pdf/selection_criteria_short.pdf

Harzing, A.W. (2007). "Publish or Perish", <http://www.harzing.com/pop.htm>. acc: May 2015.

Hirsch, J.E. (2005). "An index to Quantify an Individual's Scientific Research output", arXiv:physics/0508025.

Sowards, S. W. (2008). "Editor's Guide: Social and Behavioral Sciences", Retrieved from American Library Association's Guide to references on November 6, 2015 at <http://www.guidetoreference.org/EntryDetails.aspx?type=1&pid=842967&mgid=85596>.

Tranfield, D. and et al. (2003). "Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review", *British Journal of Management*, no. 14, pp. 22-207.